

dramatsko plastičnostjo prikazal dr. Anton Slodnjak v biografskem romanu Pogine naj — pes! V humor odeto romantiko dijaškega življenja slika avtobiografija Jakoba Alešovca Kako sem se jaz likal. Dr. Jože Debevec je zajel v Vzorih in bojih v obliki pisem dijaško kroniko vseh osmih let študija v stari gimnaziji, hkrati pa življenje in miselnost v osemdesetih letih. Težavno in večini slovenskega dijaštva podobno pot do učenosti je zajel v avtobiografski zgodbi Študent naj bo Franc Finžgar. Svojevrstno zanimivo je pogodil tedanje razmerje med dijaki in proforskimi »originali« turistično navdahnjeni dr. Josip C. Oblak v šaljivem spisu Na Maturino špico.

Z Vodnikovega trga drži na Grad še vedno Študentovska ulica, spomin na stotine dijakov, ki so se v teh trdnjavsko močnih hišah gnetli v zatohlih sobah pri dijaških gospodinjah. V vogalni hiši na št. 1 je prebival nekaj let tudi Levstik, ko se je vrnil kot skriptor v Ljubljano. Drevo ved ob Ljubljani, ki se je imenoval še do nedavnega Šolski drevo ved, je zdaj Adamič-Lundrovo nabrežje.

Janez Gradišnik

KAKO SI BOGATIMO IN KAKO SIROMAŠIMO JEZIK

Skrajnosti so redkokdaj dobre in v jeziku se moramo varovati obeh: tiste, da bi kakor srake skušali znositi v svoje gnezdo vse, kar vidimo bleščečega ali kako drugače mikavnega pri drugih pticah, pa četudi so nam sorodne; in tiste, da bi bili pripravljeni pobrati, sit venia verbis, vsako figo na cesti. S prvim merim na nepotrebno izposojanje iz drugih jezikov — o tem je bilo povedano že marsikaj. Z drugim pa na skoraj prav tako nezdravo nagnjenost k temu, da nam je dobra že kar vsaka beseda, samo da jo kje uporabljajo. O tem redkokdaj kdo spregovori, pa bi bilo potrebno, morda prav toliko kot o tujkah in izposojenkah.

Ni dvoma, da si moramo jezik vedno znova poživljati in bogatiti pri ljudskem jeziku in pri narečjih. O našem ljudskem jeziku vemo, da ima veliko starih izposojenk, ki si doslej večidel niso mogle izbojevati domovinske pravice v knjižnem jeziku. Zadnji čas nam je dr. Anton Bajec izpričal, kako krivični smo bili v tem pogledu, ko smo nekatere sprejeli, druge, enako dobre ali slabe, pa so ostale pred pragom. Ali naj zdaj vsem na široko odpremo duri? Dr. Kolariču se smili »klamfa« in navaja (JiS II, 119) skoraj sto besed, ki se mu zdijo »prav toliko vredne«, pa niso križane v Slovenskem pravopisu; osebno tudi misli, da je SP v nekaterih primerih prestrog. Jaz za svojo osebo pa bi lepemu številu teh besed prilepil zvezdico in nekaterim tudi križec, ker se mi zdijo nepotrebne in povrhu grde.

Mislím, da je tu iskati razloček med gledanji: jezikoslovec utegne včasih pozabiti, da jezik ni samo besedno gradivo in logičen sestav, temveč da ima tudi svojo lepoto, svojo blagglasnost — saj so ga najprej govorili in šele potem pisali! — in da je treba upoštevati tudi te lastnosti.

Ljudske izposojenke so po navadi popačene nemške in redkeje kake druge oblike; in po veliki večini se slišijo sredi slovenskih besed grdo, vsaj tistemu, ki pozna in čuti lepoto našega jezika. Mislim, da ni odločalo samo naključje, katere so bile sprejete v knjižno slovenščino in katere ne. Precej je moralo biti odvisno tudi od tega, ali se je izposojenka slišala domače, ali je zvenela slovenskemu ušesu lepo ali vsaj znosno. In ušesa imamo navsezadnje tudi še danes, ali ne? Res je, da včasih odpovedo vse domače besede za »pumpo«, ampak recite, kar hočete, »pumpa« je grda beseda in ne bi ji želel, da bi kdaj dobila domovinsko pravico pri nas. Srbi imajo nešteto turcizmov v jeziku in se menda ob njih kar dobro počutijo; toda že marsikdo je rekel, da se turcizmi srbščini nekako prilagajo, in tako se zdi tudi našim laičnim ušesom, medtem ko je redka sposojenka, ki bi se lepo slišala v slovenščini.

Res je, da se nekatere izposojenke držijo zaradi rečenic, v katerih jih uporabljamo, kakor pravi dr. Bajec v članku o ljudskih izposojenkah (JiS II, 82). Nikjer pa ni rečeno, da bi se morale te rečenice tudi obdržati, če nehamo uporabljati besedo samo. Ne bomo tako zlepa »napisali *drat*, toda *drateno* sito je ustaljen izraz«, beremo v navedenem članku. Ustaljen? Ni toliko ustaljen, da se ne bi mogel osušiti; če mu zmanjka korenine, ga bo čisto dobro nadomestilo »žičnato sito« ali kar že bo. Velikokrat so te reči že danes stvar občutka, enemu se nekaj zdi nepogrešljivo, drugemu ne ali ne več. V istem članku beremo misel, kako plehak bi bil izraz, ko bi namesto ošpičenih prekel letele ošiljene. Jaz nikakor nimam tega občutka, kdo drug ga morda danes ima, čez nekaj časa pa ga ne bo imel več. Podobno bi se dalo reči še o tej ali oni rečenici ali besedi. »Za fajfur ni izraza,« berem pri dr. Bajcu. Naj priznam svojo nevednost: beseda mi je bila nova in sem jo šel iskat najprej v Pletersnika, pa je nima. Pač pa jo ima Glonar in jo sloveni s »pipica«. Ali ustrezno, ne vem, ker reči ne poznam. (Ko smo že pri tem članku, ali smem mimogrede povprašati še nekaj? Ali je »debelo uro« res isto kot »polno uro«? Pletersnik ima za »debelo uro« »eine dicke Stunde«, Dudnov frazeološki besednjak pa razlaga »eine dicke« z »eine gute« in le-to z »eine reichliche« Stunde. Torej bi bila »debela ura« isto kot »dobra ura«, to je pa več kot »polna ura«. Za zadnjo bi morda zadostovalo »celo uro«.)

Naj me zavoljo gornjih misli še ne obsodijo za ozkosrčnega purista. Marsikje drugje sem se pripravljen potegniti za pravice rečenic, ki so se zdele puristom skovane po nemškem zgledu, pa so dostikrat mednarodne ali so nastale samostojno, ker jih nekako narekuje narava stvari, o katerih govorijo. Pritegnil bi recimo dr. Bajcu, da je bil SP pač prestroj do »nimam časa«. Če pravimo: »Morda bom imel zvečer več časa«, menda smemo reči tudi »Zdaj nimam prav nič časa za tako delo« — kako naj to povemo z »utegnem«?

Vsekakor mnoge izmed teh reči še niso dognane in jih je treba prepustiti času in, upajmo, pravemu čutu in okusu piščočių.

Toliko o ljudskih izrazih. Kaj pa narečja? Povsem se strinjam z dr. Bajcem (JiS II, 146), da ne moremo zameriti povesti, ki se godi v Prekmurju, če uporablja prekmurske izraze. Želel pa bi si, da bi bile misli, ki temu stavku sledijo, bolj razčlenjene in določnejše. »Če velja ... da sme pisec naposodo po čistejši izraz k narečju in da se iz narečij

dopolnjuje knjižno besedišče, potem nikakor ne smemo obsojati vzhodnih besed samo zato, ker niso kranjske ali celo samo ljubljanske... Ker je tudi belokranjščina slovensko narečje, ne moremo kar tako odkloniti številnih Župančičevih posebnosti, češ da so kroatizmi.« Skušajmo si to razčleniti. Mislim, da gre za dvojje. Ko piše Prekmurec povest iz Prekmurja, naj v božjem imenu kar uporablja vse besede, ki jih navaja dr. Bajec, in še druge zraven. Kaj pa, ko isti pisatelj napiše članek, ki nima ničesar opraviti s Prekmurjem, ali povest, ki se godi v Ljubljani? Ali bo tudi tedaj pisal »svedok« in »zbočki pogledati«? Upam, da ne. Vendar pa bomo zelo veseli, če bo našel v svojem narečju izraze, ki jih lahko brez pridržkov sprejme knjižna slovenščina.

Ali če pustimo Prekmurje in povemo stvar širše: v povestih in podobnih besedilih se bo pisatelj skušal tesneje približati resničnosti s tem, da bo bolj ali manj uporabljal narečne izraze in rečenice iz svoje domačije. Pa tudi v vsem svojem pisanju si bo prizadeval obogatiti knjižno slovenščino z izrazi iz svojega narečja, vendar bo tu uporabljal dosti strožje merilo. Izbiral bo besede glede na to, ali so take, da jih lahko sprejmejo tudi drugi Slovenci: ne smejo biti preveč »rovatarske«, take, da bi bile druge rojake po ušesih, jim zveneje smešno ipd.

Kadar zajema pisatelj iz obrobne narečja, je reč še bolj zapletena. Ali smemo od drugih Slovencev pričakovati, da bodo sprejeli besede, ki si jih je neko narečje izposodilo iz sosednjih jezikov? Tu velikokrat merimo z dvojno mero. Kaj bi mi porekli, ko bi začel uporabljati besede iz svojega, mežiškega narečja, o katerih vem, od kod so vzete? Lepo bi se mi zahvalili, češ da imamo germanizmov že tako dosti. Kaj pa besede, ki si jih je kako vzhodno narečje izposodilo iz hrvaščine? Ali ki jih ima še iz starih časov, saj pravi Ramovš v »Dialektološki karti«, da imajo mnoga med njimi verjetno epicenter v kajkavščini? Mislim, da je tu potrebna velika previdnost. Podobno menda velja tudi glede »številnih Župančičevih posebnosti«. Kar tako odkloniti jih ne moremo; vendar je pri Ramovšu najti na istem mestu: »Belokranjski dialekti so mešanica srbohrvaščine in slovenščine; ta je posebno v najnovejšem času... dobila premoč.« Po takem bi bilo menda vendarle mogoče govoriti o hrvatizmih, čeprav Župančič ne more nič za to.

In še o sposojenkah. Nič me ne gane tarnanje tistih, ki žalujejo za dolgo vrsto sposojenk, češ da jih zavoljo ozkosrčnih puristov izgubljam ali smo jih že izgubili. Bog z njimi, prav nič nam ni treba tožiti; ko jih ne bo več, bomo vsaj prisiljeni, da jim najdemo dobro domače nadomestilo, če ga še nimamo. In slovenščini bo tako bolj ustrezno, saj bo postala lepša in gibčnejša, zakaj polnokrvna je le domača beseda.

Medtem pa ti žalovalci nič ne čutijo, kako si drugod sami siromašimo jezik, da resnično izgublja kar cele »predele«. Že tam, kjer včasih prelahkomišljeno rečemo, da je domača beseda mrtva ali pozabljena. Večkrat je to res; vendar bi se bilo po navadi treba vprašati, zakaj je pozabljena. Ker je bila preokorna, prebleda, grda... skratka, ali zato, ker je bila neprikladna? Če je bila, naj kar ostane v pozabljenju, našli bomo kaj drugega. Morda pa je pozabljena po krivici, le po naključju, ker jo je pač izrinila sposojenka? Potem bi se jo dalo oživiti, poskusimo! Ne majajte z glavo, češ da to ni mogoče: odkar je izšel Breznikov »Jezik

naših časnika in pripovednikov«, je »oživila« že prenekatera beseda, ki jo je Breznik sam imel za mrtvo.

Res je, nekaterih starih slovenskih izrazov današnji čas nekako ne prenese več, v dobi atomske tehnike mu zvenijo preokorno, prekmečko. V prevodu novodobnega romana sem oni dan bral o »vratih na smuk« in reči moram, da je stavek zvenel grozotno. Vendar je treba dobro prisluhniti in preudariti, preden obsodimo kako pisanje in mu pritaknemo vzdevek »zoprnega purizma in arhaične domačnosti, ki je večini ljudi danes vsiljiva in tuja«. Ta stavek, zapisan v neki oceni nove Zgodovine slovenskega slovstva, je nedvomno mogoče zagovarjati, vendar ne s primeri, ki mu sledijo. »Pozlu gre« bôde sicer tudi mene, vendar mislim, da bi bila reč čisto spodobna, ko bi jo pisali »gre po zlu«. Kakšne so »razlike«, ki niso »razločki«, bi rad vedel, jaz jih ne poznam. »Slovenski pisati«? Zakaj pa ne bi imeli dveh oblik namesto ene? Stavke, skrajšane s participi, bi želel človek videti v celoti, da bi lahko sodil o njih. In čeprav take rabe ne poznam iz svojega narečja, bi se rad odločno potegnil za »mimo Trubarja« in »pokrajinsko, nikar narodno rodoljubje«. Kaj bi morali res zmerom pisati samo »razen« in »kaj šele«? Kdor prevaja iz tujih jezikov, je moral že neštetokrat začutiti, kako siromašni smo Slovenci s predlogi in prislovi. Tam, kjer ima recimo Nemec pet, šest besed, ki jih uporablja izmenoma, moraš ti zapisati vedno isto, enolično ponavljajočo se besedo. Pa naj pustimo, da se nam pozabi in porazgubi še tisto malo, kar imamo?

Toda govoril sem o celih »predelih«. Mislim tole. Nekateri med nami so pripravljene žrtvovati razne posebnosti slovenščine ali tudi čisto splošne, pa pri nas manj rabljene lastnosti, vsak s svojimi razlogi: eden bi rad, da bi bil jezik preprostejši, drugi trdi, da se take oblike med ljudstvom izgublajo, tretji bi hotel tujcem olajšati učenje našega jezika itn. Nekateri so mirno pripravljene zagnati s krova dvojino, drugi bi hoteli sprejeti (napačno) moško obliko za oziralnike srednjega spola v odvisnih sklonih, tretji nam bodo najbrž lepega dne predložili, naj odpravimo sklanjatev... Med piščimi ljudmi jih je veliko, ki nikoli ne zapišejo predpreteklega časa: temu je preokoren, drugemu nepotreben, tretjemu ustvarja zmedo. Če lahko verjamem ustnemu pričevanju, ga je tudi Župančič odsvetoval in menil, da se dá zmerom nadomestiti z uporabo kakega časovnega prislova, tedaj, prej, nekoč ipd. Za nekatere primere to res drži. Toda ali naj zato pustimo, da bo odmrli eden izmed časov, ko jih imamo v slovenščini že tako manj ko v večini kulturnih jezikov? Kako naj potem še natančneje razločujemo razna dogajanja v času? Kar pojdite prevajat kak mojstrski novejši roman brez tega časa!

Podobna je reč z deležniki. Res da jih nekateri uporabljajo kar preveč, zato pa bi jih drugi hoteli povsem pozabiti in se zavzemajo za to, naj bi jih nič več ne pisali, ali vsaj nekaterih vrst ne. Ne vem, od kod je prišla taka nenaklonjenost do deležnikov; pred kakimi dvajsetimi leti je morala biti razširjena med šolniki, zakaj še danes pomnim slovensko šolsko nalogo o Hermanu Celjskem, ki sem jo napisal brez napake, rdeče mi je bil podčrtan le deležnik v stavku: »... in je odšel, z mečem braneč se pred hlapci«. Morda je tisti čas kdo pisal proti nesrečnim deležnikom? Vsekakor mu je pisanje bogato obrodilo, še danes ima somišljenike.